

Rien Verhoef

Over *Notendop* van Ian McEwan

Al vroeg in zijn carrière werd Rien Verhoef (1948) samen met Sjaak Commandeur bekroond met de Martinus Nijhoffprijs voor de vertaling van 1985 van Anthony Burgess. Sinds zijn studie aan het Instituut voor Vertaalkunde van de Universiteit van Amsterdam heeft hij een indrukwekkend en gevarieerd oeuvre opgebouwd: van zijn eerste vertalingen, waaronder 1985 en het hoorspel Het transgalactisch liftershandboek in samenwerking met Sjaak Commandeur, en De avonturen van Augie March van Saul Bellow in samenwerking met Sjaak Commandeur en Anneke van Huisseling, tot werken uit de wereldliteratuur als Lolita en Geheugen, spreek van Nabokov en verschillende titels van Faulkner. In 2008 ontving hij de Vertaalprijs van het Fonds voor de Letteren, in 2013 verleende de Universiteit Leiden hem een eredoctoraat. Hij is redacteur van VertaalVerhaal en sinds 1997 de vaste vertaler van Ian McEwan. Deze voordracht, eerder ook gepubliceerd op de website van het Letterenfonds, hield hij tijdens de Vertalersgeluktournee 2017 in boekhandel Athenaeum te Haarlem. In beknopter vorm schreef hij ook over dit onderwerp op Webfilter (2016, week 43) en in Onze Taal (juli/augustus 2017).

Over *Notendop* van Ian McEwan

Vier jaar geleden vertelde ik op deze zelfde plaats iets over *Suikertand*, mijn vertaling van een vorige roman van Ian McEwan. Misschien was een enkeling van u daar zelfs wel bij. Ik noemde een vertaling vaak een bijna militaire operatie, vanwege alles eromheen wat gemobiliseerd moet worden.

In die zin was *Notendop* heel overzichtelijk. Literair bevat de tekst dan wel de nodige haken en ogen (poëzie, verwijzingen, e.d.), maar alles is toch vrij toegankelijk en gemakkelijk te achterhalen. Dit heeft rechtstreeks te maken met iets wat McEwan opmerkte in een interview met de *Wall Street Journal*. Na het realisme waarmee hij zich de laatste 20 jaar had beziggehouden, had hij zich tot zijn plezier voor het eerst sinds zijn vroege verhalen weer eens onttrokken aan de wetten van de natuurkunde en biologie. ‘Het was een bevrijding om gewoon aan mijn bureau te blijven zitten en erop los te fantaseren,’ zei hij.

Voor mij was dit alweer het negende boek dat ik van hem vertaalde. Volgens de Nijmeegse literatuur- en vertaalwetenschapper Maarten Steenmeijer¹ ben ik hiermee een ‘oeuvrevertaler’. In *Schrijven als een ander – Over het vertalen van literatuur* noemt hij er daarvan nog meer, zoals ook Harrie Lemmens², die hier toevallig vier jaar geleden op diezelfde Vertalersgeluk-avond sprak.

‘Oeuvrevertaler’ – het klinkt een beetje als een bewuste keus en misschien is dat ook wel zo bij Lemmens en zijn António Lobo Antunes of bij Martin de Haan en zijn Michel Houellebecq, om nog een ander voorbeeld te noemen. Maar bij mij is dit min of meer organisch en bij toeval zo gegroeid. De meeste beroepsvertalers, ook ik, dragen hun vertalingen niet zelf bij uitgevers aan, maar nemen iets aan omdat het hun wordt aangeboden. Soms speelt dan een rol of een boek of auteur je aanspreekt, maar meestal is de vraag simpelweg of je tijd hebt, of de opdracht in je planning past.

En omdat een vertaling meestal maanden vergt en uitgevers meestal willen dat je als vertaler stante pede aan de slag gaat, verlies je weleens een schrijver die je eerder hebt vertaald. Omdat je nog met iets anders bezig bent als je een vertaling aangeboden krijgt en iemand anders ‘jouw’ auteur dan overneemt. Dat mij dit met McEwan niet is overkomen, dank ik voornamelijk aan de luxe dat ik de afgelopen twintig jaar altijd ruimte heb kunnen maken als hij met iets nieuws kwam.

Terug naar *Notendop*. Waarvan de vertaling dus vooral moeilijk was omdat vertalen moeilijk is, niet vanwege de hersenoperaties of familierechtszaken of geavanceerde windturbines, om maar wat dwarsstraten uit McEwans romans *Zaterdag*, *De kindervet* of *Solar* te noemen. Als fantasie op een shakespeareans thema vergt *Notendop* een creatieve omgang met de dichtelijke passages en verwijzingen, maar verder is het een zaak van taal, taal, en nog eens taal.

Lastige taal soms, dat wel. Mijn uitgever neemt nog de moeite het origineel te lezen van de vertalingen die hij uitgeeft. Dat lijkt u misschien heel vanzelfsprekend, maar dat is het niet. Toen ik mijn manuscript kwam inleveren, zei hij: ‘Die vertaling zal je niet meegevallen zijn. Ik geloof niet dat ik ooit een boek heb uitgegeven waarin ik zoveel niet begreep en zoveel onbekende woorden tegenkwam.’ En een bevriende

hoogleraar internationaal arbeidsrecht zei dat hij blij was met de Nederlandse vertaling, want in *Nutshell* had hij soms geen idee gehad wat er stond.

In het vertaaltijdschrift *Filter* schreef Hans Boland, de winnaar van de Martinus Nijhoff Vertaalprijs 2015 die onlangs een nieuwe *Anna Karenina* publiceerde, iets heel treffends over de moeilijkheidsgraad van vertalen. ‘Als je iets kunt is het niet moeilijk en als je iets niet kunt is het wél moeilijk. Wie goed kan rijmen en over een zekere muzikaliteit beschikt kan twintig of meer regels van Poesjkin op een dag vertalen; wie het eerste niet kan en het tweede ontbeert bokst er in een jaar nog geen vier voor elkaar – al is het maar omdat hij het na één dag opgeeft.’ Als vertaler wie de dichtkunst moeizaam afgaat, kan ik dit alleen maar beamen. Ik ga dan ook liefst te rade bij vaardiger vakgenoten, uit heden of verleden.

Boland is trouwens een van mijn vertaalhelden. In 2014 weigerde hij de Poesjkin-medaille, omdat hij die zou ontvangen uit handen van Poetin. Hij zei – Sotsji lag nog vers in het geheugen: ‘Als de koning het niet doet, moet zijn onderdaan het maar doen.’

Bij voorkeur zoek ik dus mijn heil bij de dichtkunsten van anderen, maar daarbij kan ik op twee problemen stuiten: er bestaat geen vertaling, tenminste niet voor zover ik na kan gaan, of er bestaan wel een of meer vertalingen (zoals bij Shakespeare), maar deze blijken uitgerekend daar waar ik ze nodig heb niet bruikbaar te zijn. Die onbruikbaarheid kan weer verschillende achtergronden hebben, maar meestal is het zo dat de dichter-vertaler zich juist op deze plaats een vrijheid heeft veroorloofd waar ik niet mee uit de voeten kan.

Ik geef een voorbeeld. In een vertaling kwam ik eens het Shakespeare-citaat ‘Youth’s a stuff will not endure’ tegen. Dit stamt uit *Twelfth Night / Driekoningenavond*. De nar zegt:

What is love? 'Tis not hereafter.
Present mirth hath present laughter.
What's to come is still unsure.
In delay there lies no plenty.
Then come kiss me, sweet and twenty.
Youth's a stuff will not endure.

Omdat de inhoudelijke betekenis een rol speelde, kon ik het niet onvertaald laten. Alleen had ik helaas niet zoveel aan mijn vaste ‘vakgenoot’ en favoriete Shakespeare-vertaler Burgersdijk, die in de tweede helft van de 19^e eeuw het volledige werk van Shakespeare vertaalde.

Kom! de liefde kent geen morgen!
Lach als 't tijd is, want verborgen
Is ons, wat de toekomst biedt;
Kom toch! uitstel baart geen rozen;
Laat ons kussen, liefste, kozen,
Vóór de jonkheid henenvliedt.

Fraai genoeg, daar niet van, maar praktisch-technisch niet zo bruikbaar omdat Shakespeares wijsheid hier een bepaling in een doorlopende regel is geworden, terwijl ik een stellige, bijna aforistische uitspraak nodig had.

En passant ziet u hier trouwens waarom het zo dankbaar is om Shakespeare in een 19^e-eeuwse vertaling te lezen. Omdat het Nederlands sneller dan het Engels ouderwets aandoet, ontstaat eenzelfde afstand tot het Nederlands van nu als tussen de 16^e-eeuwer Shakespeare en het huidige Engels.

Hoe we erop kwamen weet ik niet meer (het was nog in de tijd dat ik samen met Sjaak Commandeur vertaalde, eind jaren zeventig), maar we vonden de volmaakte oplossing in het ‘Grafdicht op Jonkvrouw Isabelle le Blon’ van Vondel:

Zelfs d’allergrootste vreugd,
De schoonheid en **de jeugd**
En kan niet lange duren.
’t Moet al de dood bezuren.

‘De jeugd en kan niet lange duren.’ Door alleen dit stukje van Vondels wijsheid te kiezen, hadden we de ‘perfecte pasvorm’. Het staat me bij dat we toen zelfs nog hebben gemijmerd over de mogelijkheid dat Shakespeare Vondel had geciteerd – die was in zijn tijd immers een Europese beroemdheid – maar gelet op de datering van *Twelfth Night* (1601-1602) en het geboortejaar van Vondel (1587) kon die chauvinistische gedachte geen standhouden...

De herinnering aan de *stuff* kwam boven toen ik in het al genoemde *Filter* een stuk las van classicus Vincent Hunink (winnaar van de Letterenfonds Vertaalprijs voor literaire non-fictie in 2011). Ook hij was immers bij Vondel uitgekomen³ – in zijn geval om zich wegens krappe ‘speelruimte’ te ontdoen van overtollige lettergrepen in twaalf Romeinse godennamen. ‘Mars, Mercur, Jupijn, Neptuun, Vulcaan, Apol’, zo kon het ook!

Maar áls je dan een bestaande vertaling vindt, kan het ook nog gebeuren dat die weer om een andere reden geen oplossing biedt, namelijk dat de dichter-vertaler nu juist daar minder op dreef is... Ik geef twee voorbeelden uit *Notendop*. Daarin legt McEwan zijn – verrassende – hoofdpersoon in de mond:

[...] warm as the embrace of brothers are John Keats and Wilfred Owen. I feel their breath upon my lips. Their kiss. Who would not wish to have written *Candied apple, quince, and plum and gourd, or The pallor of girls’ brows shall be their pall?*

Nu zijn deze regels al weleens vertaald, maar ik had natuurlijk wel rekening te houden met dat ‘Wie had niet willen schrijven?’. Zo is ‘The Eve of St. Agnes’ van John Keats bijvoorbeeld (als ‘Agnietenavond’) vertaald door Jan Kuijper:

terwijl hij van de kast was teruggekeerd
met appel, kwee, pompoen, kwets, gekonfijt

(While he forth from the closet brought a heap
Of **candied apple, quince, and plum, and gourd;**)

Maar met die ‘appel, kwee, pompoen, kwets, gekonfijt’ had ik twee problemen: ik vond de oplossing nogal gewrongen en Kuijper had zich niets aangetrokken van een annotatie bij de *gourd* in het gedicht die luidde: ‘[...] the “gourd” probably refers to a melon, not a squash.’

Eenzelfde euvel had de oplossing van Tom Lanoye in ‘Anthem for Doomed Youth’ van Wilfred Owen, waarvan regel 4 in de 2e strofe luidt: ‘The pallor of girls’ brows shall be their pall;’ Hij dichtte: ‘De bleekheid van verloofdes dient hun lijk tot kleet.’ Om het maar simpel te zeggen: dat woord ‘verloofdes’ zag ik echt niet zitten.

Ook nu had ik dus wel bestaande versies, maar ik kon er niets mee. Redder in nood was, als zo vaak, de dichter Jan Boerstool, mijn oudste vriend in het land der letteren. Hij vertaalde:

Konfijt van appel, kwee, meloen en pruim

en

De bleekheid van hun meisjes als hun lijkleet

en daarvan durfde ik als vertaler dat ‘Wie had niet willen schrijven’ wel voor mijn rekening te nemen...

Tot slot: voor een rechttoe-rechtaan vertalersprobleem op ‘microniveau’ – om het zo maar te noemen – verwijs ik u graag naar mijn stukje over de vertaling van de eerste zin van *Notendop*, te vinden op de website van Athenaeum, waar ik in de loop der jaren ook al de vertaling van acht eerdere eerste zinnen van McEwan toelichtte.

¹zie Maarten Steenmeijer, *De vertaler als spookschrijver* op vertaalverhaal.nl

²zie Harrie Lemmens, *Als mijn moeder nog geleefd had* op vertaalverhaal.nl

³zie Vincent Hunink, *Poëtische archeologie* op vertaalverhaal.nl